Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

№ 5

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 528 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 30-mayda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Uy-joy qurilishi madaniyati, uning oʻziga xos xususiyatlari va tamoyillari 10
Davletov Islambek Xalikovich, Zikrullayev Valixon Gʻaybulla oʻgʻli

Hududlar investitsiya muhitini oshirish muammolari 16
Akbarov Bekmurod Miryakubovich

Qoraqalpogʻiston Respublikasi ellikqal'a tumanida turizm klasterini joriy qilish mexanizmi 22
Norchayev Asatullo Norboʻtayevich

Small Business and Private Entrepreneurship is the Priority Direction of Our Country's Economy 28
Tulagan Tukhtaraliev, Gʻaniev Muhammadjon Xalilovich

Resurs soliqlarini soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish 31
Tursunova Zulayxo Abdujobir qizi

Oʻzbekistonda muqobil energiya manbalaridan foydalanish elektrotexnika sanoati rivojlanishining istiqboli sifatida 34
Uraimjonov Azizbek Raxmonjon oʻgʻli

Oliy ta'limning raqobatbardoshligini ta'minlashda ta'lim sifatining mohiyati va asosiy tamoyillari (Oʻzbekiston misolida) 40
Egamov Sevinchbek Maxsud oʻgʻli

Financial Mechanisms of Supporting Textile Products Export 46
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Yakubova Ugiloy Mamasoliyevna

Oʻzbekiston Respublikasida hududlarni mutanosib barqaror rivojlantirish masalalari va yechimlari 49
Hojiyev Tal'at Toshpoʻlatovich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar biznesini shakllantirish yoʻllari 54
Ibodullayeva Malohat Sirojiddin qizi

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xoʻjaligini rivojlantirishning xorijiy tajribasi 57
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich

Turizm sohasi rivojlanishining istiqbollari 61
Ergashev Rahmatulla Xidirovich, Jabborova Zuhra Abdigʻani qizi

Jahonda kabel bozorini rivojlantirish xususiyatlari va tendensiyalari 68
Uralov Olimjon Mahammadjonovich

Namangan viloyatida yoshlarning iqtisodiy faolligi koʻrsatkichlari dinamikasini tahlil qilish 72
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich

Turizm sohasiga malakali kadrlar tayyorlashdagi muammolar va ularning yechimlari borasida tavsiyalar 77
A. I. Raxmatov

Трансформация внешнеторговых связей Республики Узбекистана 83
Ахмедова (Жабборова) Нилуфар Икболжон кизи

Korxonalarda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari va usullarining tahlili 88
Kuziyeva Nargiza Ramazanovna, Xusanov Faxriddin Jamoliddin oʻgʻli

Turizmning mohiyati xususida nazariy yondoshuvlar va ularning tahlili 94
R. I. Pardayev

Katta hajmga ega boʻlgan maxsus qurtxonalarda boqilayotgan ipak qurtlariga harorat va namlikni ta'siri 101
Raxmanova Xuriniso Egamovna

Mahalliy byudjet daromadlarini shakllantirishda mahalliy soliqlar va soliqdan tashqari tushumlarning ahamiyati 104
Rajjaboyeva Dildora Zakirovna

Banklarda stress-test asosida ESG-risklarni baholash 110
Nilufar Sharipova

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda banklarda ekologik va ijtimoiy risklarni baholash va boshqarish tizimini joriy etishning ahamiyati 114
Karimov Shamsiddin Akram oʻgʻli

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Qimmatli qog'ozlarni qiymatini baholash usullari va modellari 122
Botirxo'ja Aziza Faxmuddin qizi

Sanoat ishlab chiqarishda diversifikatsiyaning nazariy asoslari 127
Davronbek Sharibjonovich Raximov

Mamlakatimizda innovatsiyalarni moliyalashtirishning amaldagi holati tahlili 133
Aminov Farrux Farxadovich

Raqamli iqtisodiyotda moliyaviy hisobot tahlilini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari 138
G. J. Jumayeva

Qurilish sohasida logistika tizimlariga zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanganlarning amaliy jihatlari 141
Mirsodiqov Abdulla Tursunaliyevich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliini boshqarishdagi muammolar 146
Nematova Shaxlo Egamberdiyevna

Aholi daromodlari va omonatlarini shakllantirishning nazariy asoslari 149
Xakimov Zohid Norbo'tayevich

Tasvirlarga raqamli ishlov berish jarayonini intellektuallashtirish algoritmini yaratish 158
Zoirov O'lmas Erkin o'g'li

Mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatini moliyalashtirish samaradorligini baholash 164
Chilmatova Dilnoza Abdurahimovna

Возможности внедрения и развития исламских банковских продуктов в рынок Узбекистана 168
Иноятова Камола Фуркатовна

Davlat xizmatchisi faoliyatida ijtimoiy javobgarlikning o'rni 172
X. X. Ikramov

Korporativ boshqaruv tizimida buxgalteriya hisobini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari 176
Abdug'aniyev Muhammadamin Abdug'affor o'g'li

Hududiy kambag'allik chegaralarini aniqlashning ahamiyati (Qashqadaryo viloyati misolida) 182
Hamdamov Shahzod Ilhom o'g'li, Alisher Yunusaliyevich Safarov

Kichik biznesga mahalliy investitsiyalarni jalb qilish va ulardan samarali foydalanishda franshizaning roli 189
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich

Tijorat banklarida marketing strategiyalaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari 193
Maxamadjanov Akbar Maxamadaliyevich

Davlat sherikchilik asosida maktab va maktabgacha ta'lim moliyashtirishligini o'ziga xos xususiyatligi 198
Boltaboev Murodbek Aybekovich

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish davr talabi 203
X. I. Boyev

Banklarda chakana kreditlash turlari va ularni raqamli transformatsiya qilishning zarurligi 207
Axmedova Dilrabo Kurbondurdi qizi

Rasmiy ish bilan bandlik – aholining munosib turmush darajasini ta'minlash demak 216
Farhod Bagibekovich Xalimbetov

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i uchun qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining amaldagi holati va tahlili 220
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna

Автомобильная промышленности развитых стран: становление, развитие, пути совершенствования 227
Назарова Раъно Рустамовна, Абдухамидова Мафтуна Турсуналт кизи

Влияние цифровизации на внешнеэкономическую деятельность 232
Шермаматова Ирода Ойбековна, Тиллаев Хуршиджон Сулаймон ўғли

ИИ в банковском бизнесе: ключ к конкурентной привлекательности 238
Фаттахова Муниса Абдухамитовна

Tijorat banklari kapitalining iqtisodiy mazmuni va uning tarkibi 243
Ergashev Axmadjon Maxmudjon o'g'li

Особенности банковского кредитования и факторы препятствующие финансово-кредитной поддержке субъектов сферы туристических услуг 248
Розоков Мухаммадазиз Мансурович

Factoring Operations in Banks 253
Boykabilova Iroda, Davronova Dilnoza Damirovna

Moliyaviy sektordagi aksiyadorlik jamiyatlarining korporativ strategiyasini shakllantirishda risklarni bartaraf etish 257
Jaxongirov Rustam Jaxongirovich, Xo'jamurodov Asqarjon Jalolovich

O'zbekistonning jozibador investitsiya muhitini yaratishda huquqiy asoslarni yanada takomillashtirishning ilmiy va amaliy zaruriyati 264
Oybek Elmuratov

Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish 268
Uzakova Umida Ruzievna

Tashkent Economy – Locomotive of the Country's Economy 274
Akramova Aziza Abduvohidovna, Maqsudov Bunyod Abdusamadovich

O'zbekiston Respublikasida ishbilarmonlik turizmining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomilashtirish yo'llari 278
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna

Mintaqalar iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish mezonlari va ularni hisoblash usullari 284
Norqobilov Nusrat Norsaitovich

Marketing strategiyasi: raqobatchilik sharoitida tadbirkorlik faoliyatini yuritishning rivojlantirilishi 288
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna, Matrizayeva Dilaram Yusubayevna

Mahalliy budjetlar mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning eng asosiy istiqbolli yo'nalishi 295
S. Y. Ismoilova

Atrof-muhitga zararsiz, tabiiy tarkibli korroziya ingibitorlari turlarini tahlil qilish 300
Qurbonova Firuza Solexovna

Oliy ta'lim muassasalarida xarajatlar smetalari ijrosi hisobini yuritish tartibi 306
AbdulAziz Norqo'chqorov Ziyadullayevich

Tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligi va uni rivojlantirish yo'llari 312
Olimova Nodira Xamrakulovna

Baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish 324
Ochilov Farxodjon Shavkatjon o'g'li

Qurilish-pudrat tashkilotlarida auditorlik tekshiruvida faoliyat uzluksizligini baholash 331
Tulovov Erkinjon To'lqin o'g'li

Основные направления развития инвестиционной деятельности предприятий 335
Махкамова Надира Саидмуратовна

Milliy statistika axborot tizimlarining funksional jihatlari va o'ziga xos xususiyatlarining tahlili 340
Otajonova Gulhayo Maqsud qizi

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini boshqarish axborot tizimini modellashtirish 345
Xudoyorov Laziz Niyozovich, Ergashova Nargiza Boboxonovna

Mamlakatimzda aksiz to'lanadigan tovarlarni soliqqa tortish usullari 351
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich

Iqtisodiy rivojlanish sharoitida investitsiya loyihalarini jalb qilingan mablag'lar orqali moliyalashtirishning zarurligi 357
Amonova Dilafro'z O'tkurovna

To'lov tashkilotlarini tashkil etishda xatarlarni boshqarish 362
Axmedov Miraziz Alisherovich

Korxonada inson kapitalini rivojlantirish tizimi va konsepsiyasini takomillashtirish imkoniyatlari 367
Hamrokulov M. O.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida kichik sanoat zonalari faoliyatining zarurligi va iqtisodiy-huquqiy maqomi ... 375
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich

Bank tizimida marketing faoliyati orqali yangi innovatsion xizmatlarni joriy etishning zamonaviy holati ... 379
Raxmatov Temur Sotiboldiyevich

Экономическая сущность инновационной деятельности в банковском секторе ... 388
Шадиева Дилдора Хамидовна

Yengil sanoat taraqqiyotining xitoy tajribasi va undan oʻzbekistonda foydalanish imkoniyatlari ... 392
Jumaniyazova Feruza Rajabovna

Tut parvonasi zararkunandasining biologik tarqalishi va zararini oldini olish choralari ... 402
Oybek Toshtemirovich Karimov

Ijtimoiy adolat va ayollar huquqlari: kasbiy kamsitish ... 406
Iminova Nargizaxon Akramovna

Ishsizlik nafaqalari tayinlash va xalqaro tajriba ... 412
Sholdarov Dilshod Azimiddin oʻgʻli

Takroriy ekinlar urugʻini toʻgʻridan-toʻgʻri nol ishlov berish orqali ekadigan qurilmaga tushadigan yuklamaning nazariy tadqiqoti ... 418
Abdullayev Baxodirjon Valijon oʻgʻli

Banklarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish tizimining roli ... 422
Abdullayeva Dildora Qudratovna

Biologik aktivlar hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartari asosida tashkil etishning uslubiy jihatlari ... 425
Adxamov Samariddin

Barqaror iqtisodiy oʻsishga erishishda toʻgʻridan toʻgʻri xorijiy investitsiyalarning ahamiyati ... 430
Asqarova Mavluda Turabovna, Otajonova Charosxon Polvonquli qizi

Ilmiy-innovatsion iqtisodiyotda suv xoʻjaligini rivojlantirish muammolari, yechimlar va natijalar: fundamental asosda ... 435
Babadjanov Abdirashid Musayevich

Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning milliy va xalqaro standartlari ... 441
Maxamadaliyeva Mahliyoxon Maxamadmurod qizi

Tijorat banklari aktivlari va ularni samarali boshqarish nazariy asoslari ... 448
Masharipov Maxmud Bekturdiyevich

Tijorat banklarning moliyaviy faoliyatida yuzaga keladigan xavf-xatar va uning mohiyati ... 453
Rashidov Raximjon Iskandarovich, Abduraxmonov Anvar Akbar oʻgʻli

Kichik sanoat zonalarini barpo etish va rivojlantirish omillari va hozirgi holatining tahlili ... 459
Samijonov Musobek Gʻayratjon oʻgʻli

Moliyaviy menejment tizimi samaradorligini oshirishda raqamli marketing strategiyasidan foydalanish ... 466
Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich

Oʻzbekiston Respublikasi moliyaviy tizimida byudjetdan tashqari jamgʻarmalarning ahamiyati va oʻrni ... 473
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Babanazarova Gulzar Ziuatdinovna, Ajibayeva Rauiya Maxsudovna

Aholi daromadlarini oshirishda asalarichilikning oʻrni ... 479
Xudayarova Zuxra Yuldashevna

Цифровые и традиционные методы сбора информации в маркетинговых исследованиях: сравнительный анализ ... 482
Бекназова Комилахон Миркамол қизи

Tijorat banklari faoliyatida iqtisodiy risklar va ularni nazariy asoslari ... 490
Burxonov Asliddin Asqar oʻgʻli

Biznes tuzilmalarini diversifikatsiya qilish modellari va usullari hamda innovatsion rivojlanish strategiyalarining qiyosiy tavsifi ... 497
Matyoqubova Dilfuza Olimboyevna

Тенденции развития пищевой промышленности Узбекистана........ 503
Назарова Раъно Рустамовна, Нигматуллаева Гульчехра Нуруллаевна

Soliq-bojxona siyosatining dolzarb masalalari va ularni takomillashtirish yoʻnalishlari........ 509
Usmonov Kaxramonjon Akbaraliyevich

Статистический анализ факторов, влияющих на бренд молока и молочных продуктов в Узбекистане 513
Холдарова Фариза Тухтабаевна

Правовое регулирование рынка цифровых активов и криптовалют........ 519
Якубова Ш. Ш., Рашидов Рахимжон Искандарович

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

TIJORAT BANKLARI AKTIVLARI VA ULARNI SAMARALI BOSHQARISH NAZARIY ASOSLARI

Masharipov Maxmud Bekturdiyevich
TDIU "Bank ishi" kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklari aktiv operatsiyalari, xususan, bank aktiv operatsiyalaridan samarali foydalanish orqali ularning daromadliligini oshirish maqsadida, bank aktivlarini boshqarishni takomillashtirish nazariy asoslari ko'rib o'tilgan. Shu bilan birga, bank aktivlarini samarali boshqarish usullarini takomillashtirishdagi muammolar tahlil qilingan hamda ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: bank, tijorat banklari, aktiv operatsiyalar, risk, bank kapitali, aktiv, passiv, nazorat, kredit mablag'lari, bank daromadi, foyda.

Abstract: This article discusses the theoretical foundations for improving the management of banking assets in order to increase their profitability through the effective use of active operations of a Commercial Bank, in particular banking asset transactions. At the same time, the problems in improving the methods of effective management of bank assets were analyzed and proposals for their elimination were presented.

Key words: bank, Commercial banks, active operations, risk, bank capital, active, passive, control, credit facilities, bank income, profit.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы совершенствования управления банковскими активами с целью повышения их доходности за счет эффективного использования активных операций Коммерческого банка, в частности банковских активных операций. В то же время были проанализированы проблемы в совершенствовании методов эффективного управления банковскими активами и даны предложения по их устранению.

Ключевые слова: банк, Коммерческие банки, активные операции, риск, банковский капитал, актив, пассив, контроль, кредитные средства, банковский доход, прибыль.

KIRISH

So'ngi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan samarali islohotlar natijasi o'laroq, bank tizimini isloh qilish va erkinlashtirish borasida belgilab berilgan vazifalarning bosqichma-bosqich amalga oshirib borilishi natijasida tijorat banklari faoliyati yanada takomillashib, ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va eng asosiysi, aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi ortib, mustahkamlanib bormoqda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlash yo'nalishi doirasida yalpi ichki mahsulot o'sish sur'ati 6 foizdan kam bo'lmagan darajada bo'lishini, investitsiyalar esa yalpi ichki mahsulot hajmiga nisbatan kamida 30 foiz bo'lishini ta'minlash choralari ko'rilmoqda.

Ushbu maqsad zamirida banklarning iqtisodiyotdagi moliyaviy vositachilik rolini yanada oshirish, aktivlar bilan bog'liq amaliyotlar hajmini doimiy ravishda ko'paytirib borish kabi masalalar yotadi.

Hozirda respublikamiz tijorat banklari tomonidan aktivlarini baholash va boshqarish, aktiv operatsiyalarning sifat darajasi va rentabelligini oshirish uchun muhim zaruriyat hisoblanadi. Chunki nafaqat bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida, balki rivojlangan davlatlarda ham tijorat banklari faoliyati, ularning iktisodiy tarmoqlarni, real hamda moliyaviy sektor faoliyatlarini rivojlantirish uchun moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi "lokomotiv" funksiyasi mavjudligini tan olingan. Shuning uchun tijorat banklari daromad olish maqsadida aktiv operatsiyalarga kirishi uchun avvalo ularni boshqarish amaliyotini takomillashtirib borishlari, likvidliligi, risklik, sifatlilik, diversifikatsiyalashganlik kabi muhim bevosita ta'sir etuvchi omillarga e'tibor berishlari zarur.

Bu esa, tijorat banklari aktivlari tarkibini optimallashtirishning dolzarb masala ekanligini tasdiqlovchi yana bir dalil hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Odatda tijorat banklari aktivlarini baholash va boshqarish ularning sifatiga muvofiq tarkibiy tuzilishi, aktiv operatsiyalarning diversifikatsiyalanishuvi, riskli aktivlar miqdori, aktivlar daromadliligi, likvidlilik ko‘rsatkichlari va aktivlarni baholash metodlarini qo‘llash orqali aniqlanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda bank aktivlarini samarali baholash va boshqarish, shakllantirish va sifatini oshirishning nazariy-konseptual asoslari chuqur tadqiq qilingan.

Iqtisodchi olim V.Usoskin o‘zining “Sovremenniy kommercheskiy bank: upravleniye i operatsii” nomli monografiyasida tijorat banklari aktivlarining asosiy turlari bo‘lgan kreditlar va kassali aktivlarning sifatini oshirish masalasiga alohida e’tibor bergan.

V.Usoskin kredit portfelini sifatini oshirish maqsadida mijozlarning kredit to‘loviga layoqatliligini baholash tizimini takomilashtirishni, kredit portfelini shakllantirishda diversifikatsiya prinsipiga qattiq rioya etishni taklif qiladi. [2]

Yana bir rus iqtisodchi olimi N.Sokolinskaya aktivlarni boshqarish va sifatini oshirishda asosiy e’tibor ularning daromadliligi va likvidliligiga qaratilishi lozim, deb hisoblaydi. [4]

AQSHlik taniqli iqtisodchi olim Edvin Dj. Dolan tijorat banklarining yuqori likvidli aktivlarini ikki guruhga ajratadi:

1. Kassali aktivlar.
2. Ikkilamchi zaxiralar.

Dolan E. kassali aktivlar tarkibiga tijorat banklarining kassasidagi naqd pullarni, ularning Markaziy bankdagi “Nostro” vakillik hisobraqamining qoldig‘ini, tijorat banklarining boshqa tijorat banklaridagi “Nostro” vakillik hisobraqamlarining qoldiqlarini va inkassatsiya jarayonidagi pul mablag‘larini kiritadi.

Xalqaro amaliyotda aktivlarning mohiyati keng ma’noda avval amalga oshirilgan operatsiyalar, mol-mulk xarid etish yoki o‘z mol-mulkini uchinchi shaxslarga vaqtincha foydalanishga berishlik natijasida kelajakda olinadigan iqtisodiy manfaatlar tushuniladi. Kelajakdagi iqtisodiy manfaatlar esa, o‘z navbatida, aktivlarning o‘z egalariga ishlab chiqarish jarayonlaridan foydalanishdagi, majburiyatlarni to‘lab berishdagi yoki majburiyatlarni boshqa aktivlarga almashtirib berishdagi qobiliyatiga bog‘liq. Aktivlardan keladigan daromadlar odatda sof, naqd pullar oqimi shaklini olgan. Shuning uchun aktiv bo‘lishlik uchun har bir resurs alohida yoki boshqa resurslar bilan uzviy bog‘liqlikda bevosita yoki bilvosita pul mablag‘larining kelib tushishini ta’minlashi lozim.

Tijorat banklarining aktivlari – bu tijorat banklarining resurslarini joylashtirish va ulardan foydalanishni o‘zida aks etgan buxgalteriya balansidan iborat. Xalqaro amaliyotda, shu jumladan, O‘zbekistonda ham tijorat banklarining balansi asosan 2 tarkibiy tuzilmadan: passiv va aktivdan iborat. Bank aktivlari balansning aktiv qismida olib boriladi. [3]

Odatda bank aktivlari aktiv operatsiyalar natijasida tashkil topadi. Tijorat banklari tomonidan o‘zlik va jalb etilgan pul mablag‘laridan ma’lum daromad olish va o‘zining likvidligini saqlab turish maqsadida olib boradigan operatsiyalari aktiv operatsiyalar hisoblanadi. Aynan tijorat banklari olib boradigan aktiv operatsiyalar natijasida o‘zlarining asosiy ma’lumot bazasini shakllantiradilar. Aktiv operatsiyalarning miqdori tijorat bankining ustav kapitali miqdori, bank faoliyatining yo‘nalishi, mijozlar tarkibi, bankda zamonaviy texnologiyalarni mavjudligi, bank xodimlarining malakasi kabi ko‘plab omillarga bog‘liqdir. [5]

Iqtisodiy adabiyotlarda aktiv operatsiyalarning mohiyatini ochishda ularni an’anaviy va noa’nanaviy bank xizmatlariga ham ajratadilar. Chunki ularning fikricha tijorat banklari faqat o‘zlariga xos vazifalardan tashqari boshqa xo‘jalik yurituvchi korxonalarning ham vazifalarini bajaradilar.

Tijorat bankini o‘zi bajaradigan an’anaviy va noan’anaviy funksiyalari orasida har kuni bank mijozlarining talablariga asosan naqd pulsiz hisob – kitoblarni beto‘xtov amalga oshirish va ularni hisobidan naqd pullarni yetkazib berishi lozim. Shuning uchun tijorat tijorat banklari ixtiyoridagi aktivlarining bir qismi pul shaklida, odatda bankning korrespondent hisobraqamidagi qoldiq va bank kassasidagi naqd pul shaklida saqlanib turishi lozim.

Tijorat banklari faoliyatida daromadli aktivlar bilan boglik amaliyotlar yuqori ulushga ega. Mazkur amaliyotlarning asosini bank tomonidan foyda olish maqsadida o‘z mablag‘lari va jalb kilingan mablag‘larniig ijobiy mutanosibligini ta’minlash borasidagi chora-tadbirlar tashkil qiladi. [6]

Ushbu yo‘nalishda Berdiyarov B.T. tijorat banklarining aktiv operatsiyalarni ikki guruhga foizli va foizsiz daromadliga ajratgan. Foizli daromadlarga Kreditlardan olingan foizlar, Lizing operatsiyalaridan olingan foizlar, Faktoring operatsiyasidan olingan foizlar, [7] Boshqa tijorat banklaridagi depozitlardan olingan foizlar va Qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha olingan foizlar kirsa, foizsiz daromadlarga Vositachilik xizmatlarin uchun komission yig‘imlar, Xorijiy valyuta operatsiyasidan daromadlar, Qimmatbaho toshlar va metallar bilan operatsiyasidan daromadlar, Qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalardan olingan daromadlar hamda Boshqa an’anaviy va noan’anaviy operatsiyalardan daromadlar kiradi. [8]

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

Shuni ta'kidlash lozimki, tijorat banklarida noan'naviy daromadlar deganda bank bilan bir qatorda boshqa moliya institutlari tomonidan olib boriladigan faoliyat nazarda tutiladi. Masalan tijorat banki lizing operatsiyasini olib boradi, bir vaqtning o'zida ushbu faoliyatni ixtisoslashgan lizinig kompaniyalari ham olib boradi.

Tijorat banklari o'zlarining aktivlarini o'z mijozlari orasida joylashtiradi va ayrim qismi bankning likvidligini ta'minlash maqsadida o'zida saqlanadi.

Tijorat banki aktivlarining subyektlar bo'yicha tarkibiga asosan ushbu bankning iqtisodiyotning qaysi sektoriga o'z aktivlarini yo'naltirilganligini ko'rish mumkin. Xuddi shu tarkibga asosan bank aktivlarining diversifikatsiya darajasini baholash mumkin. Agarda tijorat banki aktivlarining asosiy qismi iqtisodiyotning ma'lum sektorida markazlashgan bo'lsa, u holda ushbu bank ishonchsiz hisoblanadi. Buning aksi, agarda tijorat banki aktivlari ma'lum sohada kam markazlashgan hamda barcha sohada joylashtirilgan bo'lsa, ushbu bank ishonchli hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy ishni amalga oshirishda tijorat banklarining aktiv operatsiyalar bilan bog'liq faoliyatini qator xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tadqiq etgan va ularga nisbatan o'z yondoshuvlarini shakllantirishgan. Mazkur holatga yanada yaqinroq yondoshadigan bo'lsak, deyarli barcha holatlarda tijorat banklari aktiv operatsiyalari va ularni joylashtirish natijasida olinadigan daromadlar xususidagi fikr va yondoshuvlari mazmunan bir-biriga yaqin bo'lsada, biroq ular shaklan biri biridan keskin farq qiladi. Muallif mavjud tajribalarni o'rganish va ular orqali qiyosiy tahlil o'tkazish natijasida tegishli yo'nalishlarda xulosa, taklif va tavsiyalar bergan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank tomonidan bank tizimining moliyaviy holati, aktivlar sifatining o'zgarishi doimiy ravishda stress-testlar o'tkazish orqali baholanib, vujudga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarning salbiy ta'sirini yumshatish yuzasidan zarur prudensial choralar ko'rib borildi va aktivlar sifatini maqbul darajada saqlab qolinishiga erishildi (1-jadval) .

1-jadval: O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining jami aktivlari tarkibi va dinamikasi [9] (mlrd.so'm)

Ko'rsatkichlar nomi	01.01.2020-y.		01.01.2021-y.		01.01.2022-y.		01.01.2023-y.		01.01.2024-y.	
	mlrd. so'm	ulushi, %	mlrd. so'm	ulushi, %	mlrd. so'm	ulushi, %	mlrd. so'm	ulushi, %	mlrd. so'm	ulushi, %
Kassadagi naqd pul va boshqa to'lov hujjatlari	6553,2	2,4	9734,6	2,7	10686,3	2,4	19309,1	3,5	20201,8	3,1
Markaziy bankdagi mablag'lar	14769,0	5,4	18851,4	5,1	31514,6	7,1	36592,1	6,6	33228,0	5,1
Boshqa banklardagi mablag'lar-rezidentlar	10089,4	3,7	13146,0	3,6	13302,5	3,0	17423,7	3,1	24368,5	3,7
Boshqa banklardagi mablag'lar-norezidentlar	15419,9	5,7	21700,5	5,9	25074,0	5,6	37688,3	6,8	28862,5	4,4
Investitsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar*	3567,8	1,4	11023,6	3,0	19633,7	4,4	31507,9	5,7	32548,3	5,0
Kredit qo'yilmalari, sof	207646,3	76,1	270212,8	73,8	316382,4	71,1	378909,2	68,1	457847,1	70,2
Asosiy vositalar, sof	5723,1	2,1	8314,2	2,3	11031,9	2,5	14242,9	2,6	19874,9	3,0
Aktivlar bo'yicha hisoblangan foizlar	3306,3	1,2	7881,6	2,2	9387,1	2,1	12295,3	2,2	19249,8	3,0
Bankning boshqa xususiy mulklari	352,8	0,1	1131,2	0,3	1339,4	0,3	3065,5	0,6	4483,5	0,7
Boshqa aktivlar	5299,1	1,9	4125,1	1,1	6570,6	1,5	5712,1	1,0	11492,7	1,8
Jami aktivlar	272726,9	100,0	366121,1	100,0	444922,5	100,0	556746,3	100,0	652157,7	100,0

Ushbu 1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2019–2023-yillar mobaynida kredit qo'yilmalari mutloq miqdorining o'sish tendensiyasi kuzatilgan. Uning YAIMdagi salmog'i ulushi ham 2019–2023-yillarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu ijobiy holat hisoblanadi va iqtisodiyotni bank kreditlari bilan ta'minlashda oshib borayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga 2019–2023-yillar davomida kredit qo'yilmalarning YAIMdagi salmog'i 7,7 foizga pasaygan va bu tijorat banklari kredit faoliyatida ancha muammolar borligini hamda uni takomillashtirish zarurligini bildiradi.

Bank aktivlari salmog'ida kreditlarning ulushi yildan yilga pasayish tendensiyasiga ega bo'lmoqda. Agar bank aktivlarida kreditning ulushi 2019-yilga 76,1 foizni tashkil qilgan bo'lsa uning 2024 yil 1 yanvar holatiga bo'lgan ulushi 70,2 foizni tashkil etgan. Demak bank kreditlarining absolyut miqdori oshgan bo'lsada ularning nisbiy pasayish tendensiyasi davom etmoqda.

Albatta tijorat banklari aktivlari ichida iqtisodiyotning real sektoriga ajratilgan kreditlarning hami salmoqli o'rin egallagandir. Bunda ajratilgan kreditlarning 86,7 foizi ichki manbalarga hisobiga to'g'ri keladi. Bu holat bank tizimining iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi rolining tobora oshib borayotganligini ko'rsatmoqda.

Bunda asosiy e'tibor, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlariga investitsiya maqsadlari va boshlang'ich kapitalni shakllantirish uchun kreditlar ajratishni kengaytirish hamda mikrokreditlash hajmini oshirish orqali aholini, ayniqsa, kam ta'minlangan oilalarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish va ularning turmush farovonligini oshirishga qaratildi.

2-jadval: O'zbekiston Respublikasi bank tizimi daromadlilik ko'rsatkichlari [9] (mlrd.so'm)

№	Daromad va xarajatlar yo'nalishi	01.01.2023-y.	01.01.2024-y.
1.	Foizli daromadlar	61728	86679
2.	Foizli xarajatlar	37566	57683
3.	Foizli marja	24162	28996
4.	Foizsiz daromadlar	33182	42054
5.	Foizsiz xarajatlar	11812	13273
6.	Operatsion xarajatlar	14877	19563
7.	Foizsiz daromad (zarar)	6494	9218
8.	Sof foyda (zarar)	9993	12380

Olib borilgan tadqiqotlar shundan darak beradiki, respublikamiz tijorat banklarining aktivlari tarkibida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni kreditlar, ikkinchi o'rinni kassali aktivlar, uchinchi o'rinni asosiy vositalar, so'nggi, to'rtinchi o'rinni esa, qimmatli qog'ozlar shaklidagi aktivlar egallaydi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning bank amaliyotida esa, kreditlardan keyingi ikkinchi o'rinni qimmatli qog'ozlar shaklidagi aktivlar egallaydi, kassali aktivlar esa, aktivlarning tarkibida uchinchi o'rinda turadi. [10]

Jahon amaliyotida tijorat banklarining kredit operatsiyalarining hajmi jami daromad keltiruvchi aktivlarning o'rtacha 80–85 foizigacha hissasini tashkil qilishi [11] va O'zbekiston tijorat banklarida bu ko'rsatkich o'rtacha 60-65 %ni tashkil qilishiga qaramasdan olinadigan daromadlari darajasining pastligi tijorat banklari kredit siyosatlarining nomukammalligidan dalolat berib, kreditlarning optimal joylashtirilmaganligini ko'rsatadi. Ushbu holat bank aktivlari tarkibini optimallashtirishdagi salbiy holatlardan biridir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Hozirgi sharoitda respublikamiz tijorat banklari aktivlarini oqilona boshqarish va bank tizimining likvidliligi va barqarorligi mamlakat uchun g'oyat muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki, birgina bankning inqirozga uchrashi, butun respublikada to'lov tizimining buzilishi kabi salbiy oqibatga olib kelishi mumkin.

Ushbu masalalar zamirida banklarning iqtisodiyotdagi moliyaviy vositachilik rolini yanada oshirish, aktivlar bilan bog'liq amaliyotlar hajmini doimiy ravishda ko'paytirib borish kabi masalalar yotadi.

Hozirda respublikamiz tijorat banklari aktiv operatsiyalarining miqdori tijorat bankining ustav kapitali miqdori, bank faoliyatining yo'nalishi, mijozlar tarkibi, bankda zamonaviy texnologiyalarni mavjudligi, bank xodimlarining malakasi kabi ko'plab omillarga bog'liqdir.

Tijorat banklari aktiv operatsiyalarining rivojlanish darajasi past holda qolayotgan yo'nalishi bu – respublika tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalarini rivojlanmaganligidir.

Tijorat banklarda qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalari tarkibida tijorat qimmatli qog'ozlariga qilingan investitsiyalari sezilarda darajada past salmoqqa ega bo'lib qolmoqda.

Tijorat banklarning qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq bo'lgan aktiv operatsiyalarining samaradorligini oshirish lozim. Buning uchun, birinchidan, qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalarning bank aktivlarining umumiy

TARAQQIYOT PROGRESS ПРОГРЕСС

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

hajmidagi salmog'ini oshirish lozim; ikkinchidan, bankda emitentlarning moliyaviy holatini baholash tizimini takomillashtirish lozim.

Respublikamiz tijorat banklarining aktiv operatsiyalarining samaradorligini ta'minlash maqsadida quyidagi tadbirlarni amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

Mamlakat tijorat banklarida kassali aktivlarni yirik miqdorda to'planib qolishiga yo'l quymaslik choralarini ishlab chiqish lozim. Buning uchun, avvalo, tijorat banklarining depozit bazasi tarkibida muddatli va jamg'arma depozitlari salmog'ini oshirish lozim.

Tijorat banklarida mijozning kredit to'loviga layoqatliligini baholash tizimini takomillashtirish lozim. Bu bank aktivlarini samarali boshqarish hamda ular sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida aktivlar samaradorligini oshirish milliy iqtisodiyotimizda zamonaviy bank talablariga to'liq mos keladigan bank tizimini shakllantirish, bankning ichki va xalqaro moliyaviy bozorlarda raqobatbardoshligini mustahkamlashga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston–2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-37-son Farmoni. 2024 yil 21 fevral.
2. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк. – Москва: Вазар-Ферро, 1994. – С. 218-276.
3. Toymuxamedov I. R. et al. The Role of Bank Investment Loans in Increasing the Export Potential of Uzbekistan Enterprises //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2022. – Т. 5. – С. 356-361.
4. Лаврушина О.И. Банковское дело. – Москва: ФиС, 2005. – С. 101-102.
5. Rakhmatov T. S. Improving the practice of commercial banks introducing new types of banking services// Academic Journal of Digital Economics and Stability, Volume 35, Nov-2023, 139-146 pages.
6. Toymuxamedov I. R. et al. The Role of Bank Investment Loans in Increasing the Export Potential of Uzbekistan Enterprises //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2022. – Т. 5. – С. 356-361.
7. Raxmatov T.S. Bank tizimida an'anaviy operatsiyalar orqali tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, № 00058, mart-aprel, 2022-y.
8. Berdiyarov B.T. Tijorat banklari aktiv operatsiyalarining daromadliligi.// Bozor , pul, kredit. №6 2009 12 b
9. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki yillik hisoboti.2023–2024-yillar.
10. Toymuxamedov, I., & Jumaev, I. (2024). O'zbekiston Respublikasi moliya bozorida tijorat banklari faoliyati: muammo va yechimlar // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(4). Retrieved from https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/1668
11. Raxmatov T.S. Bank tizimi samaradorligini oshirishda chakana bank xizmatlarining o'rni // "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal, 10/2023, 30.10.2023, 812-817-betlar.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda ""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.